

A HATALOM PSZICHOLÓGIAI DIMENZIÓI

A közgondolkodásban hatalmon értenek minden olyan jelenséget, amely nagyobb erőt vagy erősebb hatást mutat. Hatalomnak tekintik az ember akaraterejét, vagy természetes tulajdonságait, valamint a tárggyal, illetve dologgal való rendelkezést. Sokszor hangsúlyozzák a szokás, az előítéletek vagy a hagyományok, továbbá a nevelés, a vallás, illetve a közvélemény hatalmát.

Sok szépirodalmi és publicisztikai megfogalmazás a hatalmat társadalomellenes jellegűnek mutatja be, vagy döntő vonássá minősíti a hatalom antiszociális és személyiséget deformáló szerepét. A hatalom negatív jellemzőinek ismerete vezetett több gondolkodót a hatalomellenesség irányába, illetve az anarchizmus táborába.

Mivel a hatalom a politikai rendszer lényegi összetevője és a politika jelenségvilágában csak áttételesen tapasztalható, ez arra szokott vezetni, hogy az empirikusok negligálják, a teoretikusok pedig misztifikálják a hatalmat.

Az általában vett hatalom fogalma - ebből adódóan a politikai hatalomé is - különböző tartalmak hordozója a köznyelvben és a szakirodalomban.

Hétköznapi értelemben vett hatalom esetében általában a politikai eszközökkel vagy fegyverekkel fenntartott hatalomra gondolunk.

A politológiai és szociológiai megközelítés a társadalomra jellemző, főként az intézményesült hatalmi viszonyokat vizsgálja. A hatalomnak a legerőteljesebb meghatározásait áttekintve, a következő típusokat különböztetjük meg:

1. / Behaviorális definíciók: ezek a definíciók a hatalmat bizonyos különleges viselkedési módoknak tekintik, amely szoros összefüggésben van más egyének vagy csoportok viselkedésével (H.D. Lasswell, R.A. Dahl). Nem vizsgálják, hogy mi az a cél, amelynek érdekében a viselkedést módosítják, sem azt, hogy ezt milyen módon érik el, vagy milyen a helyzet struktúrája.

2. / Teleológikus definíciók: onnan származnak, hogy a hatalom jelenségeit funkcionális síkon elemzik. A hatalom legfőbb sajátosságának bizonyos célok elérését látják, tekintet nélkül az ehhez felhasznált eszközökre és helyzetre (B. Russell, T. Parsons). Tehát a hatalom bizonyos célok megvalósítása, szándékolt következmények előállítására.

3. / Instrumentális definíciók: az ilyen típusú definíciók a hatalmon sajátos eszközök, különlegesen az erőszak alkalmazásának lehetőségét értik. A "hatalom az erőszak alkalmazásának lehetősége" (Bierstedt, Duverger). E felfogások figyelmen kívül hagyják azt a tényezőt, hogy mi a hatalom gyakorlásának célja és mi a struktúrája annak a helyzetnek, amelyben a hatalmat gyakorolják.

4. / Strukturális definíciók: a hatalom jelenségének specifikus tulajdonságait bizonyos társadalmi helyzetek struktúrájában keresi. A hatalmat elsősorban két emberi közösség közti társadalmi viszonyként fogják fel: mint bizonyos viszonyt kormányzók és kormányzottak között (V. Pareto, G. Mosca, Gramsci).

5. / A hatalmat befolyásnak tekintő definíciók: a hatalmat a másokra gyakorolt befolyással azonosítják. "Hatalmon annak lehetőségét értjük, hogy másokat arra készítsünk, hogy úgy cselekedjenek, gondolkodjanak, vagy érezzenek, ahogyan kívánjuk." (A. Müller-Deham).

6./ "Konfliktusos"-definíció: a hatalom lényegét a társadalmi konfliktusok vagy a megegyezés (konszenzus) biztosításában értékelik.

7./ Normatív definíció: e felfogásokban a hatalom a hatályos szabályok szerint tartalmazza az egyik egyén (csoport) jogát a parancsolásra, és a másik egyén (csoport) engedelmisségi kötelességét.

K.Gergen és M.Gergen amerikai kutatók az alábbi hatalomfajtát különböztetik meg:

1./ Információs hatalom - Az elérhető tudás- és ismeretanyag megszürést, szelekcióját jelenti. Minél diktatórikusabb egy politikai rendszer, annál inkább monopolizálja az elérhető információkat és ily módon tetszése szerint alakíthatja az alattvalók attitűdjeit, gondolatvilágát, vélekedéseit is. Az információs hatalom tipikus példája volt nálunk a Kádár-rendszerben a "három-T" (tilt, tűr, támogat).

2./ Referencia hatalom - A hatalomnak ez a fajtája pozitív identifikációs minták nyújtásával éri el hatását. A sikeres azonosulás esetén az emberek privát viselkedése is a kívánt modellnek megfelelően alakul, ezért közvetlen ellenőrzésre ez esetben sincs szükség. A diktatórikus és a pater-nalisztikus hatalom igyekszik minél szélesebb körre kiterjeszteni az azonosulásnak ezt a függő formáját, s szeretné elérni, hogy az emberek érzelmileg is azonosuljanak egy csoporttal, egy eszmével stb.

3./ Törvényes hatalom - A társadalom bizonyos intézményeinek törvényadta joguk van arra, hogy normákat, viselkedési előírásokat állapítsanak meg, és ezek betartását ellenőrzik is. Feltételezi, hogy e normák érvényessége valamilyen társadalmi konszenzuson alapul. Minél irracionálisabb,

minél túlszabályozottabb vagy abszurdabb a törvényes hatalom, annál nagyobb lesz a szakadék az emberek nyilvános és magánjellegű viselkedése között.

4. / Szakértői hatalom - Az egyik leghatásosabb hatalomgyakorlási mód. A modern technológiák világában egy sor társadalomirányítási kérdés "szakkérdésként" jelenik meg, a szakértők bizonyos területeken szinte korlátlan hatalommal rendelkezhetnek, amíg a tudásuk értékével kapcsolatos társadalmi konszenzus fennáll. A szakértői hatalomnak való engedelmesség sem igényli a közvetlen ellenőrzést.

5. / Jutalmazó hatalom - Alapmodellje a szülői hatalom, amely a gyermek bizonyos viselkedésformáit közvetlenül jutalmazza. A paternalisztikus hatalom kitüntetések, jutalmak, privilégiumok osztogatásával ér el hasonló hatásokat. Eredménye a külső viselkedésben megnyilvánuló engedelmesség.

6. / Kényszerítő hatalom - Kifejezetten a "korbács" hatalma; hatékonyságát kizárólag a büntetésnek, terrornak, vagy az azzal való fenyegetésnek köszönheti. A kényszerítő hatalom tehát csak a behódolást tudja elérni, és minden körülmények között feltételezi a közvetlen ellenőrzést. Nem kísérheti sem társadalmi konszenzus, sem privát beleegyezés.

Igen figyelemreméltó **McClelland hatalom-típológiája**, amely a hatalom forrása és "tárgya" alapján különböztet meg négy hatalomtípust, interakciós megközelítésben ("EN-MÁSIK"):

1. Hatalom forrása: kívül ("MÁSIK")

tárgya: "EN"

E ←———— N

Az "EN" infantilis dependencia-helyzetben függ a hatalomtól.

2. Hatalom forrása és tárgya is: az "EN"

E —————> E

A hatalom semmiféle követő magatartásra nem hajlandó, csak az önkontroll.

3. Hatalom forrása: "EN"

tárgya: "MÁSİK"

E —————> M

A hatalmi pozícióban lévő személynek domináns a hatása a kívüllagra.

4. Hatalom forrása és tárgya: "MÁSİK"

M —————> M

Ebben a hatalmi konstellációban a személy önmagát egy másik autoritásnak tekinti ("a párttag köteles szolgálni a Pártot!").

A hatalom ugyan elsősorban nem pszichológiai kérdés, de sem a hatalom, sem az alávetettség nem létezik a különböző lélektani tényezők nélkül. A hatalomnak mindenütt szerepe van, ahol az emberi kapcsolatokban ráhatás, befolyásolás, változtatás megy végbe. Ebből a szempontból a hatalom: a más emberek befolyásolására, cselekedeteinek, viselkedésének, nézeteinek megváltoztatására vagy ellenőrzésére irányuló törekvés, amely valamilyen kritérium mentén sikerrel jár. A hatalomhoz hozzátartozik az is, hogy a befolyásolt személyek alárendelt pozícióban legyenek, s az egyenlőtlen pozícióban lévő felek között ebben konszenzus teremtsjön. Így a hata-

lom sajátos kölcsönviszony: mindig feltételezi ellenpólusát, a hatalomnélküliséget (alávetettséget).

A hatalmat gyakorló szempontjából az engedelmesség motivációja nem közömbös, ugyanúgy, ahogyan az engedelmeskedő számára sem közömbös, hogy milyen módon kényszerítik őt az engedelmességre.

Kelman modelljében a befolyásolásra való reagálásnak három típusát különbözteti meg:

1. / Behódolás - A befolyásolt személyek a szankció (juttalom vagy büntetés) miatt tesznek eleget a befolyásolók kívánalmainak. Ez az engedelmeskedés legkülsődlegesebb módja.

2. / Azonosulás - A hatalmi viszony fő tényezője az, hogy a befolyásoltak a befolyásolókhöz kívánnal hasonlítani. Fontos, hogy a befolyásolók olyan ideálokat, mintákat képviseljenek, amelyeket a befolyásoltak maguk is szeretnének megvalósítani. Az azonosuláson alapuló hatalom az engedelmeskedés tartósabb formáit képesek létrehozni.

3. / Internalizáció - Ebben a formában az engedelmeskedés motivuma pusztán belülről, a belsővé tett követelményrendszerből ered. Az internalizált hatalom a hatalomgyakorlás leghatékonyabb, legtartósabb módja.

Kelman sémája alapján megállapíthatjuk, hogy a totális diktatúrák főként a behódolásra, a paternalisztikus politikai rendszerek az azonosulásra, a demokráciák pedig az internalizációra épülnek.

Természetesen a politikai rendszerek abban is különböznek egymástól, hogy az emberi magatartásoknak milyen területein, milyen értékek mentén és milyen eszközökkel követelik meg az engedelmességet.

A társadalom tagjainak pszichológiai indítékai - a hatalomhoz való viszony szempontjából - lehetnek:

1./ Szociocentrikusak (proszociális) - Az indítékek valamely társadalmi nagycsoport javára összpontosulnak. Ebben az esetben a hatalom eszköz (instrumentum), amelyet távolabbi célok vezérelnek.

2./ Egocentrikusak - Azok az okok, amelyek a politikai cselekvő saját személyére, illetőleg a hozzá legközelebb álló személyekre összpontosulnak. A hatalomgyakorlás élvezetet jelent, s nincs teleológiai céltételezés.

Ha az emberek szociocentrikus okoktól indítatva vesznek részt a politikában, a hatalmat mindig instrumentálisan fogják fel: olyan eszközként, amellyel "tehetnek valamit" a társadalomért. Amennyiben a társadalom tagjai egocentrikus motivációk folytán törekednek a hatalomra, akkor az erre irányuló beállítottságuk lehet autonóm (az egyén számára az értéket a hatalommal járó előnyök jelentik) és instrumentális (az értéket az adja, ami a hatalom birtoklása révén elérhető).

Az autonóm és instrumentális motiváció sokaknál összefonódik. Ugyanakkor vannak olyan emberek, akiknél az autonóm motiváció - a hatalomnak önmagáért való értékelése - uralkodik, s ez szabja meg a hatalomhoz való viszonyukat. A társadalom ezen tagjai - elméletileg - további típusra oszthatók.

1./ A Politikai "játék" emberei (a hatalom a "játék" egyik fajtája) - A politikai "játékban" a különböző elveket korlátozza és módosítja a szervezett csoporton belül folyó hatalmi versengés. Itt a hatalom a csoport elismerésétől függ (s nem az eredményességtől vagy a tradícióktól). Kialakul az a hajlam, hogy az egyének versengjenek a hatalomért,

vagy támogassák a hatalomra pályázókat. Minél nehezebb a versengés, annál többre értékelik a hatalmi funkciót, s annál nagyobb vehemenciával folyik a "politikai játék". A hatalomnak ez a felfogása a politikusokban tudat alatti motívációkat feltételez, amelyek leplezetten, ideológiák és programok burkában lépnek fel.

2. / "Autoriteriánus karakterek" - Olyan személyiségjegyekkel rendelkező illetők, akik belső feszültségeiket a hatalom szférájában oldják. Az egyén a maga komplexusait azáltal csökkenti, hogy akaratait másokra rákényszeríti. Az "autoriter személyiségek" igen jelentős szerepet játszottak a XX. századi totalitáriánus rendszereiben.

Adorno és munkatársai az 1940-es évek végén folytatott vizsgálataik alapján összegyűjtötték az "autoriter karakter" jellemző vonásait:

- konvencionalizmus (szokványos középosztálybeli értékekhez való merev ragaszkodás);
- behódolás (a saját csoportbeli tekintélyekhez való kritikátlan viszonyulás);
- agresszivitás (a konvencionális normák megsértésével szemben);
- "anti-intracépció" (ellentétesség szubjektív, fantáziadús viselkedéssel szemben);
- sztereotip gondolkodás és babonás hit;
- erő kultúra;
- rombolási ösztön és embergyűlölet;

- saját ösztön-indítékok kivetítése a külvilágra;
- túlfűtött szexuális érdeklődés.

Adornoék empirikusan kimutatták, hogy a hatalom iránti autoritariánus viszony a mélyen rejlő személyiségvonásokból fakad.

A hatalom vizsgálata során felmerül az a kérdés, hogy mitől van az egyik embernek hatalma a másik felett? Erre sokféle válasz született az elmúlt évtizedekben.

- A hatalom forrása végsősoron az **egén**, aki sajátos személyiség - dinamikai okok következtében (Freudnál az agresszív ösztön, Adlernél a hatalomra való törekvés) válik hatalmi törekvések hordozójává. A hatalomra törekvést mint személyiséglélektani tényezőt olykor a machiavellizmussal szokták azonosítani.

- A hatalom olyan folyamat és viszony, amelyben a befolyásolt ember akaratát működése felfüggesztődik, illetve alárendelődik a befolyásoló akaratának. Freud és Le Bon szerint a tömeghatás a "hipnotizőr" és a "hipnotizált" viszonyához hasonlít: a tömeg úgy viselkedik, mint egy nagyra nőtt egén, aki a hipnózis hatása alatt lemond egyéniségéről.

- A modern szociálpszichológiai megközelítések a hatalmat nem izolált funkcióként, hanem csoporton belüli erőviszonyok (szerepek, státusok, pozíciók) eloszlásának függvényében vizsgálják.

A hatalommal kapcsolatos pszichológiai kutatások igen gyakran csak a hatalmi pozíciók birtokosait tartották szem előtt, ez a "hatalmi orientáció" még az élesen társadalomkritikai beállítottságú elméleteket is áthatotta. A hetvenes évektől - a nyugati demokráciában a "másság" jogainak elis-

merése és érvényesítése következtében - ez az egyoldalú "hatalmi orientáció" is oldódott. Kiderült, hogy a "hatalomnélküliség" nem jelent feltételen alávetettséget. Moscovici kísérleteivel bizonyította, hogy a csoporton belüli kisebbség is érvényesítheti törekvéseit anélkül, hogy "átvenné a hatalmat". Mindössze az szükséges, hogy céljait aktív és konzisztens módon képviselje.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Erős F. (1990): A hatalom pszichológiája, INFO - Társadalomtudomány, 12.sz. 9-14.o.

Erős F. (1991): Rendszerváltás - identitásváltás, Magyar Tudomány, 9.sz. 1104-1110.o.

Freud,S. (1989): Tömeglélektan és én-analízis, In.:Pataki F. (szerk.): Csoportlélektan, 1.kiadás, Gondolat Bp. 77-86.o.

Kelman,H.C.(1973): A szociális befolyásolás három folyamatáról, In.:Hunyadi Gy.(szerk.): Szociálpszichológia, Gondolat, Bp. 47-59.o.

Lányi G. (1992): A politikai pszichológiáról - Magyarországon Valóság, 9.sz. 17-31.o.

Moscovici,S. (1973): A munka, az egyén és a csoport, In.: Pataki F. (szerk.): Csoportlélektan, 2. kiadás, Gondolat, Bp. 433-476.o.

Rudas J. (1990): A hatalomról másképp, Valóság,2.sz.20-32.o.

Wiatr,J.(1980): A politikai jelenségek pszichológiája, In.: Wiatr,J.: A politikai viszonyok szociológiája, Kossuth, Bp. 254-260.o.